

UO'K:

BOLALAR ADABIYOTINING NUTQIY RIVOJLANISHDAGI O'RNII**РОЛЬ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В РЕЧЕВОМ РАЗВИТИИ****THE ROLE OF CHILDREN'S LITERATURE IN SPEECH DEVELOPMENT****Saipova Hilola Abduhamitovna**

boshlang'ich ta'lim uslubiyoti kafedrasida dotsenti

Annotatsiya

Bolalar adabiyoti nutqning mantiqiy izchilligini, ya'ni nutqiy bog'lanishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Badiiy asarlarni qayta hikoya qilish, rasmga qarab hikoya tuzish va boshqa ijodiy mashg'ulotlar bolalarning bog'lanishli nutqqa o'tishini ta'minlaydi. Nutqning izchilligini ta'minlashda so'zning ahamiyati qay darajada ustun bo'lsa, badiiy adabiyotning ham ustunligi shunchalik yuksak bo'ladi.

Аннотация

Детская литература служит развитию логической последовательности речи, то есть речевой связи. Пересказ художественных произведений, составление рассказа по картинке и другие творческие занятия обеспечивают переход детей к связной речи. Чем больше значение слова в обеспечении последовательности речи, тем выше преимущество художественной литературы.

Abstract

Children's literature serves the development of logical coherence of speech, that is, speech coherence. Recounting literary works, creating stories based on pictures, and other creative activities ensure children's transition to coherent speech. The greater the importance of the word in ensuring the consistency of speech, the higher the advantage of fiction.

Kalit so'zlar: *nutq, badiiylik, adabiyot, asar, she'r, hikoya, ertak, dunyoqarash, tasavvur.*

Ключевые слова: *речь, искусство, литература, произведение, стихотворение, рассказ, сказка, мировоззрение, воображение.*

Key words: *speech, artistry, literature, work, poem, story, fairy tale, worldview, imagination.*

KIRISH

Nutq madaniyati va go'zal nutq sifatlarini to'g'ri tushunishning nazariy shart-sharoitlari qatorida nutqning tizimli aloqalarini, uning lisoniy tuzilishini, o'zidan tashqari biror narsaga, boshqa nutqqa oid bo'lmagan tuzilmalarga bo'lgan tizimli aloqalarini ajratib ko'rsatish ko'nikmasi ham bor. Bu zarur, chunki nutq o'zini qurish va tushunish jarayonida har doim ma'lum kommunikativ muammolarni hal qiladi va doimo o'zaro bog'liq va undan tashqaridagi boshqa tuzilmalar (tilning o'zi, ong, fikr, ob'ektiv faoliyat va boshqalar) bilan bog'liqdir.

Bolalar adabiyoti – kichik yoshdagi bolaning nutqiy imkoniyatlarini kengaytiruvchi, ularni dunyoqarashi va tasavvurini boyituvchi asosiy vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ona tilining auditoriy nutqi orqali o'rganilishi, ertak, hikoya va she'rlar bilan tanishish bolalarda nutqiy mahoratni rivojlantirishga salmoqli hissa qo'shadi. Bolalar adabiyoti nutqning grammatik qoidalarini, lug'at boyligini va ifodaviy imkoniyatlarini o'zlashtirish uchun misollar berib, nutqni yanada boy va to'g'ri qilishga ko'maklashadi. Shu bois, bolalarni maktabgacha ta'limda va boshlang'ich sinflarda ertak va badiiy asarlar bilan tanishtirish milliy ta'lim dasturlarida muhim o'rin tutadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bolalar adabiyoti nutqning mantiqiy izchilligini, ya'ni nutqiy bog'lanishni rivojlantirishga xizmat qiladi. Hikoya va ertaklardagi syujet bo'linmalari bolada gap tarkibini to'g'ri tuzishga o'rgatadi. Monolog nutq qobiliyati bolalarning mantiqiy tafakkuri bilan bog'liqdir. Badiiy asarlarni qayta hikoya qilish, rasmga qarab hikoya tuzish va boshqa ijodiy mashg'ulotlar bolalarning bog'lanishli nutqini o'stirishni ta'minlaydi.

PEDAGOGIKA

Bolalar adabiyotidan samarali foydalanish uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

- Hikoya o'qib berish va suhbat olib borish;
- Rasmga qarab hikoya tuzish;
- She'r aytib berish va kuylash
- Rol o'yinlari (masalan, ertak qahramonlari obrazida sahnalashtirish)

Bu usullar bolalarda bog'lanishli nutqni rivojlantirish, leksik boylikni kengaytirish, grammatik qurilmalardan to'g'ri foydalanish va ifodali so'zlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Bolalar adabiyoti maktabgacha va boshlang'ich yoshdagi bolalarda nutq rivojlanishini bir necha yo'nalishda kuchaytiradi. Badiiy asarlar orqali nutqiy bog'lanish shakllanadi, lug'at boyligi ortadi, grammatik qoidalarga rioya qilish malakalari mustahkamlanadi hamda nutq ifodaviyligi oshadi. Logopedlar pedagogik faoliyat jarayonida ertaklar, she'rlar, sahnalashtirilgan hikoyalar va badiiy mashg'ulotlardan foydalanishlari zarur. Bu o'quvchilarning nutq qobiliyatlarini oshirish, tasavvurini kengaytirish, muloqotga tayyorlash va nutqdagi zaif tomonlarini tuzatishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

L.S.Vygotskiy tasavvurni madaniy hayotning barcha jabhalarida namoyon bo'ladigan, badiiy, ilmiy va texnik ijodkorlikni amalga oshirishga imkon beradigan barcha ijodiy faoliyatning asosi deb hisoblagan. Tasavvur bolaning fikrlashi, nutq va boshqa faoliyat turlari bilan chambarchas bog'liqligi, uning qobiliyatini rivojlantirishdagi roli, yangi tasvirlar orqali voqelikni o'zgartirish, tuzatish va rivojlantiruvchi ta'limning asosiy yo'nalishlarini belgilaydi. Ta'limni maxsus mazmun bilan boyitish nafaqat majoziy ifoda vositalarini egallashga, balki umuman nutqi rivojlanmagan bolaning nutqiy fikrlash faoliyatida sezilarli dinamikaga va uning shaxsiyatini uyg'unlashtirishga olib kelishi mumkin.

B.N.Golovinning ta'kidlashicha, nutq tildan qurilgan va uning qonunlariga bo'ysunadi, lekin u tilga teng emas. Nutqda lingvistik birliklar "favqulodda ko'payish"), ya'ni tanlash, takrorlash, joylashish, birikma va o'zgartirishni oladi [41]. Nutq-til munosabati nutqning to'g'rilik, soflik, boylik (xilma-xillik) kabi kommunikativ sifatlarini tushuntirish va tushunish uchun muhim ahamiyatga ega. Nutqning fikrlash va nutqiy voqelik munosabatlari nutqning aniqlik, mantiq kabi sifatlarini tushunishga imkon beradi. Nutq-shaxs, uning manzili va nutq-muloqot shartlari munosabatlari nutqning kommunikativ xususiyatlarini tushunishga imkon beradi, bu uning qulayligi va maqsadga muvofiqligi deb ataladi. Nutqning kommunikativ sifatlarini ifodalash uchun bu so'zlar qo'llanilganda, nutq-ong munosabatlari ekspressivlik, obrazlilik va ta'sirchanlik so'zlari ortida nimalar yotganini tushunishga yordam beradi.

Nutq jarayonida kommunikatsiya mexanizmining yirik vositalari –o'zaro semantik va grammatik aloqadorlikda ketma-ket qo'llanuvchi nisbiy mustaqil gaplar orqali shakllanadi. Bunday gaplar mazmuniy izchillik qonuniyati asosida nutqni shakllantiradi. Nutqning sintaktik konstruksiya sifatida reallashuvi o'z qonuniyatlariga ega. Bu qonuniyatlar nutqni ham shakliy, ham semantik belgilari jihatdan o'ziga xosligini ko'rsatib turadi.

NATIJA VA MUHOKAMA

To'liq tugallangan nutq ko'rinishlarining boshqa kommunikativ birliklardan farqi, eng avvalo, fikrning to'liq-tugal ifoda etilishida ko'rinadi. Ular orqali ifoda etilgan fikr ma'lum bir obyekt tasvirida yoki ma'lum bir axborotni ifoda etishda kengligi va barcha tafsilotlarning to'liq uzatilishi bilan xarakterlanadi. Mazkur jarayonda fikrga oid ma'lumotlar ketma-ketligi, uzatilishi, tartiblanishi, izchilligi, muallif tomonidan ma'lum bir uzviylikning ta'minlanishi kabi mantiqiy va lisoniy faktorlar nutq yaxlitligini, tushunarli bo'lishini va ifodaning badiiy-estetik qimmatini belgilaydi.

Nutqning ifodaliligi deganda, tuzilishining tinglovchi yoki o'quvchi e'tibori va qiziqishini saqlab turadigan xususiyatlari tushuniladi. Ekspressivlik har qanday kommunikativ vaziyatda muhim ahamiyatga ega va bu sifat nutqqa til tuzilishining turli sohalarini qamrab oluvchi lingvistik vositalar orqali beriladi. Demak, ekspressivlik talaffuz va urg'u bilan bog'liq, leksik va so'z yasalishi, morfologik va sintaktik, intonatsiya va uslubiy jihatdan bog'liq bo'lishi mumkin.

Nutqning ifodali bo'lishida fikrning mustaqilligi, nutq muallifining bilimli, faol bo'lishligi, nima haqida va kim uchun gapirayotganini bilishi, tilni, uning ifoda imkoniyatlarini, til uslublarining xossalari va xususiyatlarini yaxshi bilishi, nutq qobiliyatlarini tizimli va ongli ravishda boshqarishidir.

Nutqda ekspressivlik ham bo'lishi kerak. U fikrni jonli, ishonarli va ixcham yetkazish bilan

birga odamlarga nafaqat intonatsiya, faktlarni tanlash va hikoyaning umumiy mazmuni, kayfiyati orqali, soʻz tanlash va taʼsir oʻtkazish qobiliyatidir. B.N. Golovinning fikricha, nutq tuzilishining nutqiy boʻlmagan tuzilmalar bilan sanab oʻtilgan munosabatlari kommunikativ jarayonni amalga oshirishda ishtirok etadi hamda nutqning kommunikativ sifatlarini yanada aniq tasvirlab beradi.

Nutq rivojlanmagan bolalar kommunikativ doiraning turli bosqichlarida nutqning nutqiy boʻlmagan tuzilmalariga kommunikativ munosabatlarining sustlashishi va buzilishi bilan tavsiflanadi.

Nutqning ekspressivlik va tasviriylik kabi kommunikativ fazilatlarining zaiflashishi yoki yoʻqligi bolalarda soʻzlarga ijodiy munosabatning shakllanmaganligi bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, bu soʻzlarning yorqinligi va goʻzalligini his qilish, muallifning kayfiyati va hissiyotlarini idrok etish qobiliyatini rivojlantirishni nazarda tutadi.

Bolalarda soʻzlarga ijodiy munosabatni, yaʼni tasviriy va ekspressiv maqsadlarda tilning emotsional-ekspressiv vositalarini aniqlash, ulardan foydalanish va yaratish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan uslubiy tizimni ishlab chiqish zarur.

Badiiy adabiyot va tasviriy sanʼat bolalarning ifodali nutqini rivojlantirish uchun muhim manbadir. Tasviriy sanʼat orqali tasviriy va ifodali nutq ustida ishlash bolalarga boshqa janrlarni oʻrganishda nafaqat asarning mazmunini, balki badiiy shaklini ham idrok etishga yordam beradi, shuningdek, har qanday asar mavzusi boʻyicha izchil fikrlarni shakllantirishga yordam beradi.

Hozirgi tilshunoslikda lugʻatning ekspressivligi va sintaksisning ekspressivligi ayniqsa dolzarb boʻlib bormoqda. Bu shaxsni nutq faoliyatining sub'ekti sifatida oʻrganish, nutqning pragmatik yoʻnalishini oʻrganish, nutqning majoziy va ekspressiv fazilatlarini kuchaytirish va ularning muallif-obraz-oluvchi tipiga koʻra taʼsiri bilan bogʻliq.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, nutqning semantik-struktur boʻlaklanishi doimo boshqa bir kategoriyadagi pragmatik va kompozitsion sintaktik boʻlaklanishi bilan uzviy bogʻliq boʻladi. Mazkur yondashuvlarning barchasida bir qonuniyatga – fikrning izchil rivojlanishi, fakt va maʼlumotlarning maʼlum bir mantiqiy ketma-ketlikda berilishiga amal qilinadi. Nutqning kompozitsion-sintaktik tahlilida eng asosiy tamoyil sistemalilik tamoyilidir. Bu tamoyil nutqning kompozitsion-sintaktik tuzilishida turli sath birliklari ierarxik munosabatiga asoslanadi. Mazkur sistemalilik badiiy tasvir vositalari orqali fikriy izchillik va kompozitsion-sintaktik struktura tarkibini maʼlum bir qism-elementlarga ajratib tahlil qilish orqali amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Satvoldiyeva N.Z. Badiiy adabiyot vositasida bolalar nutqini grammatik jihatdan toʻgʻri oʻstirishning didaktik imkoniyatlari. – Toshkent. 2022.
2. Xoʻjamberdiyeva Sh.K. Badiiy adabiyot – maktabgacha yoshdagi bolalarning savodxonligini shakllantirish vositasi sifatida. – T: 2024.
3. Islomova Z.Q. Bolalarni hikoya qilishga oʻrgatish boʻyicha didaktik oʻyinlar. – T: 2023.
4. Kadirova F.R., Qodirova M.R. Bolalarni hikoya qilishga oʻrgatish metodikasi. – Toshkent. 2019.
5. Kattayeva A.K. Bolalarning nutqiy faolligini oshirishda badiiy adabiyot. – Toshkent. 2020.
6. Matnazarova G. Bolalar adabiyoti nutqiy rivojlanishga taʼsiri. – Toshkent. 2018.